

FORMOS PROBLEMA NAUJOJOJ LIETUVIŲ LITERATŪROJ

Kai tik patekau jaunam bernuželiui,
Jaunam berneliui, didžiam vargeliui,
Nuo mano kaklo perlai nubiro,
Nuo mano rankų žiedai nukrito.

Taip dainuoja lietuvė mergaitė, patekus į vargą. Varge puošnumas, gryniesi grožiniai interesai nustelbiami. Taip ir pavergtų tautų kultūra, menas, literatūra tegali tik vegetuoti, ne klestėti. Kada tauta jau pradeda tautiškai susiprasti, kada savo tautinę sąmonę ima reikšti literatūroje, jai pirmiausia rūpi ne literatūros forma, bet turinys — mintys, norai, pasiryžimai. Forma literatūros kūriniai tada ateina savaime, spontaniškai, be sąmoningo susirūpinimo forma.

Tolesnėje tautos gerovės ir literatūros evoliucijoje paprastai forma vis daros reikšmingesnė, ja vis daugiau rūpinamasi. Kūrėjas rūpinasi originaliau savo dvasioje kuriamąjį objektą pergyventi emociniu ir vaizdiniu būdu. Rūpinasi originaliau pasireikšti ir išviršine forma: žodžiu, sakiniu, metru.

Šitoje formos stadijoje galima priėti iki vienašališkumo. Besirūpinant formos kultyvavimu, į formą suvedama visa literatūros kūryba, ir literatūra gali pavirsti beidėjiniu formalizmu. Toks formalizmas svetimas tikrajai literatūros prasmei, nes literatūra yra žodžio kūryba, o žodžio prigimtyje yra abudu pradai: turinys ir forma. Dėl to ir literatūroje, po

didelio susirūpinimo formos kultūra, dažnai pasigendama gilaus, originalaus turinio. Ir tada prasideda turinio ir formos pusiausvyra. Ji viena yra tikrasis literatūrinės kūrybos idealas.

Ir lietuvių literatūros istorijoje panašiai santykiavo turinys ir forma. Čia turinio persvara; paskui jau sąmoningai ieškoma formos, ir ji kultivuojama; paskui vėl pastangos abudu elementus susintetinti ir išlaikyti formos ir turinio pusiausvyrą.

Turinio persvara

Visuotinis lietuvių literatūros sąjūdis, parodęs tautos ateities aspiracijas ir jomis visą tautą uždegęs, prasidėjo su pirmaisiais laikraščiais spaudos draudimo metais, 19 amžiaus pabaigai artėjant. Atgimstančios lietuvių tautos poetams ir rašytojams pirmiausia rūpėjo sukelti tautinis susipratimas, meilė savo kalbai, praeičiai, tradicijoms, žmonėms. Forminės intencijos nebuvo aktualios. Forma veržėsi savaime su turiniu, kaip vėversio daina, kaip pirmosios gėlės iš po sniego. Nors jų melodijos, spalvos kasmet panašios, bet kasmet jose reiškiasi naujas džiaugsmas, naujos vitalinės sultys.

1864—1904 metų laikotarpyje lietuvių literatūros turinys buvo taurus, patriotinis, herojinis. Tokia jau buvo paties laikotarpio dvasia, nes teko herojiškai nusiteikti kovai, pasiryžti laimėjimui ar pralaimėjimui. Dėl to ir šio laikotarpio literatūra negali stovėti šalia gyvenimo, objektyviai gyvenimo faktus stebėti ir juos fiksuoti. Rašytojai, aktyvūs tos patriotinės kovos dalyviai, reaguoja į tos kovos aktualijas emociniu būdu. Tokia visuomeninė nuotaika yra palankiausia publicistiškai, o dailiojo literatūroje — lyriniam žanrui.

Lyrinis žanras visam šitam laikotarpy dominuoja.

Lyrikas yra ir stipriausias šio laikotarpio poezijos atstovas Maironis. Tiesa, jis pasireiškė ir epe bei dramoj, bet ir ten jis stipriausias lyriniais momentais. Tai lyrinė viso laikotarpio dvasia.

Lyriškai su pasauliu santykiuodamas, lietuvis moka ir liūsti ir džiaugtis. Bet šitame kovos laikotarpyje lietuvių literatūroje pasaulis pajaučiamas herojiškai, entuziastiškai arba elegiškai su depresija. Tiesa, Kudirka, Jakštas yra mėginę į gyvenimą pažvelgti humoriškai, satyriškai, bet satyrinis gyvenimo priėmimas yra negausus ir blankus, palyginti su anuo herojinio ar eleginio. Dėl to labiausiai populiarius šiame laikotarpyje yra eilėraštis ir poema, kurią pati tradicija sieja su herojine atmosfera. Tik lietuviškoji poema, kaip sakytą, imponuoja ne tik epiniu vaizdingumu, kiek lyrinio entuziazmu.

Šitokia vidaus forma santykiavimas su pasauliu yra atsiliepęs ir literatūros išviršinei formai. Žodinės išraiškos vaizdas yra didingas, herojiškas, tariamas su plačiu mostu ir vidaus patosu:

Išvydau ją, kad vakarinė
Žvaigždė skaisčiai danguos mirgėjo,
O marių erdvė begalinė
Nuo pilno mėnesio spindėjo...

Arba:

Oi, neverk, matušėle, kad jaunas sūnus
Eis ginti brangiosios tėvynės,
Kad pavirtęs kaip ąžuolas girių puikus
Lauks teismo dienos paskutinės.

Maironis

Net neeiluotas epas, atsilikdamas nuo lyrikos, buvo panašaus herojinio, eleginio ar idilinio charakterio tiek didžiojo

formoj — apysakoj, tiek mažoj — novelėj. Tik lietuvių novelės struktūra charakteringa tuo, kad ji daugiausia yra vaizdelis. Vaizdelyje dėmesys sutelkiamas ne į vieną įvykį, net ne į atskirą asmenį, o daugiau į bendrą būties vaizdą. Vaizdeliais pagrįsti net didžiojo masto epiniai veikalai. Juose, kaip ir poezijoje, dažnai stipriausi esti eleginiai, idiliniai ar herojiniai fragmentai (Pietaris, Šatrijos Ragana, Vaižgantas).

Šitoku būdu Maironio, Vaižganto, Šatrijos Raganos, o taip pat Lazdynų Pelėdos, Žemaitės rankose brendo lietuvių literatūra idėjinė, patriotinė, be didelių forminių siekimų ir pretenzijų.

Formos rūpestis

Atėjo 1904 spaudos laisvė ir 1905 revoliucija. Į literatūrinę kūrybą atėjo nauja karta. Jos atstovai, paragavę daugiau laisvės, pasijuto ne tik patriotai, bet ir pasaulio piliečiai kosmopolitai. Jie atsinešė šūkį kurti literatūrą ne tik patriotinę, bet tautinę ir apskritai žmogiškąją.

Tautinės dvasios ieškojo ne tiek etnografiniame gyvenime kaip ankstesnioji karta, bet žmogaus išvidiniame reagavime į pasaulio reiškinius ir žodinėje to reagavimo išraiškoje. Tokiu būdu įsigalėjo gilesnis žmogaus psichologijos stebėjimas. Psichologinis stebėjimas tiek liaudies žmogaus, tiek ir šviesuomenės. Šitas stebėjimas sustiprino literatūroje objektyvumą, epiškumą. Vis dėlto lietuvių rašytojas ir šiame laikotarpyje gyvenimą pažįsta ir priima ne grynai epiškai, bet su tragiška mistika, kuri egzistuojanti ir tautos ir net atskiro asmens likime. Dėl to čia ir sustiprėjo dramos misterijos žanras (Vydūnas, Krėvė).

Sustiprėjo literatūroje ir žvelgimas į gyvenimą pro liaudies atstovo akis; sustiprėjo pastangos išsireikšti tautosakos žodinėmis priemonėmis. Tokiu būdu šitos kartos dalis sąmo-

ningai atkreipė dėmesį į literatūros formą, ėmė jos kultivavimu daugiau rūpintis, sąmoningai įvedė į literatūrą tautosakinę formą. — Herbačiauskas vienas iš pirmųjų davė naują stilizuotą žodį, stilizuotą individualiai, pagal savo temperamentą, o tautosakinę epinę formą originaliai pavar-tojo Krėvė, kuris davė populiariausius Dainavos šalies senų žmonių padavimus. Daug gausiau tautosakinė forma buvo įvesta į lyriką (Krėvė ir L. Gira). Tai buvo naujas laimėjimas lietuvių poezijos formoje.

Tautosakinė forma yra paremta gausiais deminutyvais, kurie duoda poezijai didelio švelnumo, net sentimentalumo. Herojinio vaizdo vietoj įeina paprastumas ir nuoširdumas. Su gausiais palyginimais, pakartojimais, paralelizmais, laisvu dainuotiniu ritmu eilėraštis gauna ne rečitavimo, deklamavimo, bet dainavimo charakterį.

Tautosakinė forma turėjo didelį pasisekimą lietuvių poezijoje. Paskui ji susiliejo su naujais formos pradais... bet apie tai dar paskiau. O tuo tarpu apie antrą formos linkmę, kuri poezijoje reiškėsi šalia tautosakinės formos.

Dalis naujosios kartos atstovų, išaugę Maironio literatūrinėse tradicijose, palaikė ir jo formą. Tačiau nuo Maironio patriotinės poezijos pasukdami giliau į žmogiškąją, asmeninę poeziją, jie modifikavo ir paveldėtą iš Maironio tradicinę formą. Juose išliko panašus herojiškumas, kuris reiškėsi nuotikos ir vaizdų didingumu. Tačiau tie vaizdai jau pavirto tolumų, neaiškumų, platumų simbolika — vietoj konkretaus, tiesiogiai suprantamo Maironio vaizdo. Šitaip prašneko poezijoje Putinas (*Tarp duiejų aušrų*), F. Kirša, S. Santvaras.

Saulėtekio giesme pagarbinti noriu
Didingo gyvenimo skaistų altorių
Ir dieviškos galios įkvėptą kūrybą.

Putinas

Ant lango saulė dega.
Po lango akmens rymo.
Ir kraigas vėjų braška.
Beržuos aidai užkimo.

Žiūriu in žemės kraštą,
Migla užtemdo kelią,
Ten mintys nenušvinta,
Vyzdys pralėkt negali.

F. Kirša

Pro juodus debesis prasimušė rausva ugnis.
Diena, pabaigus vieną ratą amžinos kelionės,
Nuėjo rytdienon pasikartot,
O vakaras į ūkanotą naktį brenda.

S. Santvaras

Su šitais poetais į ankstesnės formos tradicijas įsiliejo naujos simbolistinės formos pradai.

Naujų formos mėginimų pastebima daugiau ir šitos kartos prozoje. Su Šeinius *Vasaros vaišėmis* į daiktus imama žiūrėti impresionistiškai, fiksuoti įspūdis po įspūdžio tiek išorinius įvykius, tiek psichologinius momentinius niuansus. Impresionistinis pažvelgimas atsiliepia ir žodžio bei sakinio struktūrai su sutrauktiniais, net negramatiniais sakiniais, su logiško nuoseklumo ir ryšio stoka tarp atskirų vaizdų.

Važiuoju sodžiun. Šiandien, dabar! Žiūriu į krepšį, ryšulius, sudėtus prie pat slenksčio ir vis dar negaliu įtikėti, kad jau šįvakar manęs nebebus Maskvoje. O apie vidunaktį, o! jau kur aš būsiu. Rytoj gi šiuo metu ties Vilniumi sustos mano traukinys. Vilniuje užtruksiu neilgam. Kad ir buvęs Lietuvos sostapilis, bet vis tik miestas.

Sodžiun! Sodžiun!

O gyvenimas tam sodžiui! Laukai be galo, be krašto; lygios, pakalnėmis nusitiesusios pievos. Miškai, vainikuoją vaizdratį. Greitos skaidrios upės; nendrėmis apaugę ežerai. Jaunimo dainos, gražumas šienapjūtės!

Ig. Šeinius

Impresionistiškas traktavimas lietuvių literatūroje toliau stiprėjo. Į naują fazę jį pastūmėjo J. Savickis jau pokariniaus laikais. J. Savickis iš elegiško, melancholiško pasaulio pajautimo perėjo į humorišką, parodišką. Jam gyvenime nėra absoliučių vertybių, dėl kurių verta būtų herojiškai kovoti, desperatiškai nusivilti ar žavėtis. Tariamąsios vertybės tik reliatyvios. Jos rimto santykio su žmogum nevertos. Jos praeina net be kokio logiško ryšio viena su kita, kažkaip mašinaliai. Tokis reliatyvizmas ir abejingumas gyvenimo vertybėms, loginio ryšio nepastebėjimas gyvenime atsiliepė ir J. Savickio beletristikos išorinei formai, kuri ypačiai kultivuojama:

Dvare visi ramiai susėdo už stalo ir valgė. Po stalu landžiojo velniukas šposininkas ir žnaibė visiems į kinkas.

Kaliošais apsiavęs, ispaniškų rankovių ilgas karūnėles išleidęs, šventą brevijorių bevartydamas, slyvyne vaikščiojo kunigas.

Kieme vyrai nevykusiai mindė naujintelaitį, blizgantį, pavogtą dviratį, norėdami juo pavažinėti: „Pašauk Joną, jis Amerikoje buvęs, dviračiu mokės pavažiuoti“.

Atbėgusių piemenų gauja savo klyksmu kaip stiklą suardė tylą.

- Dėde, Tamstos arklius užgriebė!
- Tamstos arklius muša.
- Su kucinais...

Šventadienio sonetai

Impresionistinė forma su įvairiais variantais ilgą laiką buvo prigijusi lietuvių prozoje. Ji sąmoningai buvo kultivuojama, stilizuojama. Nuo čia ypačiai įsigalėjo prozoje stilizuoto žodžio ieškojimas. Kai kada net iki kraštutinumų.

Naujas impulsas pokarinėje literatūroje pasirodė su nauja karta, kuri pradėjo reikštis kūryboje dar prieš karą, bet suklestėjo jau laisvoje valstybėje. Staiga pasikeitęs aplinkumos gyvenimas atsinešė ir naujus literatūros idealus. Efektingiausiai jie buvo pagarsinti per *Keturis vėjus* (1922). Jie iš pagrindų norėjo pakeisti poeto vidaus santykiavimą su gyvenimu, pakeisti pažiūras į pačią literatūrą. Dažnai vadinami lietuvių futuristais šios grupės žmonės į gyvenimą žiūri nebe elegiškai ar herojiškai, bet su pašaipa, sarkazmu, nelyginant kaip Savickis. Literatūra turinti reikšti ne atskiro asmens pasaulį, bet epochos dvasią. Epochos dvasia turinti prašnekti ypačiai per formą. Nauja forma, naujas žodis turi būti kuriamas geležinės valios pagalba. Joje akcentuojamas tiek žodžio vaizdas, iš konkretaus, banalaus gyvenimo, tiek muzikiniai efektai, ypačiai asonansai ir aliteracijos. Tradicinis ritmas bei rimas suardomas. Eilėraštis pavirsta beveik proza. Vietoj dainuotinio charakterio įsigali retorinis, kaip prkalboje:

Sutemo.
 Gatvyne pasidarė raina.
 Aš išėjau,
 Ir mane pasitiko

Alkis.

Akyse raina ir tamsu,

Akyse parkai,

O už tų parkų —

Vien alėjos ir alėjos.

Juk man vis tiek —

Išėisiu į laukus,

Ar čia po miestą klaidžiosiu, —

Vis tiek nesusitiksiu duonos.

O duona vaikščioja,

Kai kam net ir ant stalo užlipa,

O kai kam dar būna ir prie duonos

Tysliava

Tai vis pastangos laimėti naują formą naujam dvasios turiniui.

Daugiausia rezultatų čia davė suminėtasis Tysliava, o ypačiai Binkis.

Po jų šiame laikotarpyje ypačiai sustiprėja poezijoje jei ne parodinis, satyrinis pasaulio priėmimas, tai bent pilko kasdieninio gyvenimo vaizdai:

Miglos. Liktarnos. Skersgatviai, gatvės.

Klykianti varna ant juodo dangaus.

Kaip man neklykti žaliosios jaunatvės,
perkūnijų vėtros užimo smagaus.

Oi, varna, varna. Kokia negerovė

Mudviejų riksmą iš girios žalios

ant suodino miesto padangės pakorė,
kuriai nesulaukti rytinės žaros.

Klaidžios gal šviesos palaidos, rainos,
ligota, nudryžus pašvaisčių dėmė,

ir — aš, paklydęs bernas iš kaimo,
tu — žalių girių juoda duktė.

K. Boruta

Turinio ir formos pusiausvyros ieškant

Nusistojant valstybiniam gyvenimui, naujų efektingų impulsų formai nepastebima. Tačiau poezija, kurį laiką pasvyravusi po efektingų teoriškų ginčų dėl literatūros, savaime, natūraliu evoliucijos keliu ėmė ieškoti naujų formos niuansų. Šitos naujos formos kilo, sintetinant anksčiau pasireiškusias formos linkmes ir jas tobulinant. Antai dabartinėje poezijoje grynai tautosakine forma jau niekas neberašo. Tačiau tautosakinės formos elementai jungiami su individualine forma. Šituo keliu jau buvo pasinėšęs B. Sruoga, tautosakinę formą jungdamas su simbolistine. Šituo keliu žymių literatūrinių laimėjimų yra pasiekęs Putinas su Rūpinotėliu. Po jų, rodės, jau sunku bus poetams toliau rodytis su tautosakinės formos motyvais. O vis dėlto jų pasirodė su vertingais laimėjimais, nors ir su tautosakinės formos atspindžiais. Tautosakinis dainiškumas skamba Salomėjos Nėries poezijoje. Tautosakinis dainiškumas ir keturvėjiškas, ironiškas reagavimas į gyvenimą bei retoriškas mostas atsiliepia A. Miškinio eilėraščiuose. O tautosakinis konkretumas bei paprastumas geriausiai susijungė su simbolistinės formos elementais Aleksandravičiaus kūryboje:

Tu nematei, kaip vakaras pravirko tąsyk,
Kaip galvas nulenke ramunės,
Kaip voratinkliuos pakibo karoliukais rasos,
Kaip buvo ten ramu.

Tu nematei, kaip vakaras linus užmerkė,
Tu nežinai, kaip miela buvo.

Ten smilgos aičiojo, tenai čiobreliai verkė,
Ten buvo baisiai įstabu!

Tokis miniatiūriškas vaizdas poezijai duoda nuoširdumo ir jaukumo. Ypačiai artima tokia poezija atrodo pačiam lietuviui, kuris pažįsta tuos gimtųjų laukų simbolius.

Su miniatiūrišku vaizdu, su emociniu išgyvenimu kaip anksčiau, eina muzikiniai efektai smulkiosiomis priemonėmis: asonansais ir aliteracijomis. Jie paskutinių laikų lietuvių lyrikoje pasiekė net virtuoziškumo laipsnį. Tačiau su jais eina ir į poeziją sugrįžęs kaip maironiniais laikais griežtasis ritmas bei rimas. Tokiu būdu poezijoje susidaro turtinga muzikinė instrumentacija.

Dar labiau pažymėtina, kad į poeziją pradeda grįžti šalia miniatiūrinio vaizdo ir anas Maironio laikų herojinis. Jis atgyja su tauria didinga mintim, kurios paskutiniu laiku vis daugiau pasigesta, ir kurios bent 1936 metais pasirodė su Santvaro, B. Brazdžionio rinkiniais. Ypačiai pažymėtinas tas 1936 lyrikos laureatas B. Brazdžionis.

Poezija apskritai yra perėjusi įvairių formos bandymų. Kiekvienas jų tolesnei evoliucijai reikšmingas, ir be vieno kurio laipsnio sunkiai būtų suprantamas kitas naujesnis. Dabar yra pasiekusi didelių laimėjimų tiek formos, tiek turinio srityje. Gal didžiausias laimėjimas, kad ji artinasi prie tos stadijos, kurioje turinys ir forma sueina į pusiausvyrą.

Tos pusiausvyros nėra pasiekusi beletristika, nors ji dabartinėje kartoje daugiau kultyvuojama kaip lyrika, daugiau ir pasisekimo visuomenėje turi, ypačiai po Putino *Altorių šešėlyje*, kuris atidarė duris į literatūrą romano žanrui, o taip pat patraukė skaitytoją į literatūrą.

Romanistai Grušas, Paukštelis, Marcinkevičius yra mėginę paimti svarbią turinio atžvilgiu tautinio gyvenimo medžiagą. Šeinius net mėgino išsimušti į tarptautines aktualias problemas, spręsdamas rasizmo problemą. Tik dar jiems

nėra pasisekę surasti tokią pat epišką formą, su epiniu charakterių ir situacijų plastiškumu, su originalia fabula, kad iš tautinės literatūros duotų ir tarptautinio masto veikalus. Iš kitos pusės naujieji romanistai labiausiai formą ir plėtoja. Bet daugiausia formos detales. Ieško originalesniu būdu nupiešti būties ar gamtos miniatiūrišką vaizdą, sugauti psichologinį niuansą. Ir čia yra parodę didelio sugebėjimo, net virtuoziškumo kad ir 1936 romano lauretai Cvirka ir Dovydenas. Tačiau šitas formos kultyvavimas tesireiškia daugiausia stiliaus kultyvavimu. Nueita net iki žalingo kraštutinumo. Eilė rašytojų, ypačiai blankesnio talento, tenkinasi tuščiaiduriais, šiaip taip suregztais veikalais, nes jie atpratinti nuo griežtesnių minties, turinio reikalavimų. Nepagelbėjo čia nė literatūrinės premijos. Kaip tik su premijomis, dalijamomis ir lengva ranka, sutapo literatūrinių mizerijų infliacija. Ap- i-resnieji jau pamatė, kad metas literatūros kursą stabilizuoti ir pasukti kūrybą ne į daugumą, bet į gilumą, kurioje sintetintųsi gili minties ir žodžio kultūra.

Šita linkme jau buvo bent kiek pasinešę du laureatai: Simonaitytė ir Vaičiulaitis. Paskiausiais metais dar toliau pažengė Grušas. Tačiau lietuviškajam romanui ar novelei tebėra aktuali problema pasiekti pusiausvyrą tarp gilaus turinio ir originalios meniškos formos.